Україна між демографічним виживанням і політикою заміщення населення: політико-правовий, соціально-економічний та безпековий аналіз

Віктор БЕДЬ
Науково-дослідний інститут стратегічних та політико-правових досліджень Карпатського університету імені Августина Волошина

м. Ужгород
27 травня 2026 р.

Повномасштабна російсько-українська війна 2014–2026 рр. поставила Україну перед одним із найтяжчих викликів за всю новітню історію — не лише військовим, економічним чи політичним, але й демографічним, соціальним та цивілізаційним.

Мільйони громадян України були змушені залишити Батьківщину. Сотні тисяч українців проходять службу в лавах Сил оборони України. Значна частина працездатного населення мобілізована, поранена, психологічно виснажена або втратила стабільні умови життя та праці.

На цьому тлі в державному та бізнесовому середовищі дедалі активніше просувається ідея масового залучення трудових мігрантів для компенсації кадрового дефіциту в економіці України.

Формально така політика подається як «прагматичне» та вимушене рішення в умовах війни. Однак при глибшому політико-правовому, демографічному та безпековому аналізі постає значно ширше питання: чи не починає Україна поступово переходити від політики збереження власного народу, української ідентичності та національного людського потенціалу до політики компенсаційного заміщення українців зовнішньою робочою силою?

Це питання вже давно вийшло далеко за межі суто економічної проблематики. Воно безпосередньо стосується:

- національної безпеки України;
- демографічного виживання української нації;
- майбутнього української державності;
- соціальної справедливості щодо громадян України, насамперед ветеранів і учасників російсько-української війни, членів їхніх родин, внутрішньо переміщених осіб, молоді та українських працівників;
- конституційних і соціально-економічних прав громадян України, зокрема права на працю, гідні умови життя, соціальний захист та рівні можливості у власній державі;
- ролі та майбутнього ветеранів російсько-української війни у післявоєнній відбудові, розвитку та утвердженні України;
- недопущення соціального та економічного витіснення українців із власного трудового, суспільного й національного простору;
- української мовно-культурної та духовної стабільності;
- збереження української національної та цивілізаційної ідентичності;
- стратегічного бачення майбутнього України як суверенної національної держави українського народу;
- історичної відповідальності держави за збереження українців на власній землі та недопущення поступової втрати ними ролі державотворчої нації у власній країні.

Демографічна криза як загроза існуванню держави

Україна ще до повномасштабного вторгнення Російської Федерації перебувала у стані глибокої демографічної кризи. Російсько-українська війна 2014 – 2026 рр. лише різко прискорила, загострила та поглибила ці руйнівні процеси.

Скорочення населення України відбувається не з однієї причини, а внаслідок сукупної дії багатьох чинників, серед яких:

- тривала політична нестабільність, непослідовність державної політики та відсутність цілісної демографічної стратегії;
- прояви корупції, слабкість інституцій та недостатнє забезпечення принципу верховенства права;
- прямі військові втрати внаслідок російської агресії;
- вимушена масова еміграція громадян України;
- критичне падіння народжуваності;
- старіння населення;
- економічна нестабільність і втрата життєвих перспектив для значної частини громадян;
- відтік молодого, освіченого та працездатного населення;
- тривале соціально-психологічне виснаження українського суспільства в умовах війни, невизначеності та втрати відчуття безпеки.

Демографічна проблема сьогодні вже перестала бути виключно соціальною чи статистичною категорією. В умовах російсько-української війни вона фактично стала питанням національної безпеки, стратегічної стійкості держави та історичного виживання української нації у власній державі.

Без достатньої кількості власного населення держава:

- втрачає внутрішню політичну та соціальну стабільність;
- поступово виснажує власний трудовий, інтелектуальний і мобілізаційний потенціал;
- послаблює обороноздатність та здатність до довгострокового стратегічного спротиву;
- скорочує податкову базу та економічні можливості розвитку;
- поглиблює кризу пенсійної системи, системи охорони здоров’я та соціального забезпечення;
- втрачає частину молодого, професійного й державотворчого людського ресурсу;
- послаблює власну історичну, мовну, культурну та духовну присутність у суспільному просторі;
- ризикує зіткнутися з процесами соціальної дестабілізації, фрагментації суспільства та поступового розмивання національної ідентичності.

У довгостроковій перспективі демографічне виснаження може перетворитися не лише на економічну чи соціальну проблему, але й на загрозу самому майбутньому України як суверенної національної держави українського народу.

Саме тому головним пріоритетом державної політики мало б стати не заміщення українців зовнішньою трудовою міграцією, а збереження, повернення та підтримка українців, української сім'ї й українського суспільства.

Конституційний та державницький вимір проблеми

Відповідно до статті 5 Конституції України саме народ України є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні. Водночас згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У цьому контексті українська держава не може розглядати власних громадян виключно як «трудовий ресурс», який у разі демографічної кризи чи кадрового дефіциту можна замінити дешевшою імпортованою працею або масовим залученням зовнішніх трудових мігрантів.

Відповідно до статей 1, 3, 17, 24, 43, 46, 48 і 51 Конституції України соціальна та правова держава зобов'язана:

- захищати право громадян України на працю та справедливі умови праці;
- забезпечувати право людини на достатній життєвий рівень;
- підтримувати українську сім'ю, материнство, батьківство та дитинство;
- створювати умови для гідного життя й розвитку людини;
- забезпечувати справедливі соціально-економічні можливості для ветеранів та учасників російсько-української війни, членів їхніх сімей, поранених, осіб з інвалідністю внаслідок війни та родин загиблих Захисників України;
- підтримувати молодь, народжуваність та розвиток українського людського потенціалу;
- захищати національні інтереси України у сфері демографії, праці, націотворення, соціальної стабільності та збереження української державності.

У свою чергу стаття 17 Конституції України визначає захист суверенітету, територіальної цілісності та забезпечення економічної й інформаційної безпеки України одними з найважливіших функцій держави та справою всього Українського народу. В сучасних умовах демографічна безпека та збереження українського людського потенціалу також стають невід'ємною складовою національної безпеки держави.

Саме тому будь-яка міграційна політика, а тим більше політика масштабного залучення іноземної трудової сили, повинна оцінюватися не лише через призму економічної вигоди окремих роботодавців чи тимчасового кадрового дефіциту, але насамперед через призму:

- прав та законних інтересів громадян України й української нації;
- державної, демографічної та соціальної безпеки;
- принципів соціальної справедливості;
- захисту українського трудового та інтелектуального потенціалу;
- довгострокового майбутнього України як суверенної національної держави українського народу.

Війна та виснаження українського людського ресурсу

Російсько-українська війна створила безпрецедентне навантаження на український людський, трудовий, інтелектуальний та мобілізаційний потенціал держави.

Мобілізація до Сил оборони України об'єктивно вилучає з економіки значну частину професійного та працездатного населення, зокрема освітян, інженерів, будівельників, водіїв, механіків, логістів, аграріїв, медичних працівників, працівників критичної інфраструктури, ІТ-спеціалістів, підприємців, управлінців, науковців, висококваліфікованих технічних спеціалістів, представників малого та середнього бізнесу та інших фахівців, які формують виробничий, інтелектуальний, управлінський і економічний потенціал України.

У результаті війна поступово виснажує не лише оборонний ресурс держави, але й її економічну, соціальну та демографічну основу.

Однак ключова проблема полягає в іншому: держава досі не сформувала цілісної та довгострокової системи підтримки, повернення й реінтеграції громадян України в умовах війни та післявоєнного відновлення держави.

Йдеться, зокрема, про відсутність або недостатність:

- системної підготовки до повернення військовослужбовців, ветеранів та учасників російсько-української війни до повноцінного цивільного життя після завершення служби;
- програм професійної перекваліфікації демобілізованих;
- ефективного стимулювання роботодавців до працевлаштування ветеранів і учасників бойових дій;
- комплексної підтримки української молоді;

- державної політики повернення українських біженців та трудових мігрантів;
- створення умов для конкурентної й гідно оплачуваної праці громадян України;
- довгострокової демографічної та соціально-економічної стратегії збереження українського людського потенціалу.

У таких умовах замість системної політики відновлення та збереження українського людського ресурсу дедалі активніше починає обговорюватися модель зовнішнього кадрового заміщення за рахунок масового залучення іноземної робочої сили.

Однак подібний підхід не може сприйматися значною частиною українського суспільства позитивно, особливо військовослужбовцями, ветеранами, родинами Захисників України, а також громадянами, які пов’язують своє майбутнє з українською державою та українським народом.

Для багатьох українців це виглядатиме не як політика відновлення держави, а як поступова відмова від пріоритету власного народу.

Соціальна несправедливість і ризик заміщення українців

Одним із найнебезпечніших наслідків подібної політики може стати формування глибокого відчуття політичної, соціальної та моральної несправедливості серед українського суспільства.

Український громадянин сьогодні:

- воює та захищає державу;
- ризикує власним життям;
- втрачає здоров’я;
- проходить через фронт і психологічні травми війни;
- повертається ветераном, нерідко з інвалідністю чи тяжкими наслідками для фізичного й психічного здоров’я;
- переживає економічну нестабільність;
- втрачає житло, родини, звичне соціальне середовище та впевненість у майбутньому.

І водночас він може побачити, що його місце в економіці, заради захисту якої він ризикував життям, поступово займає дешевша імпортована робоча сила.

Це було б не лише соціально несправедливо. Це було б політично небезпечно, морально неправильно та стратегічно недопустимо для держави, яка веде війну за власне існування.

Держава, яка вимагає від громадянина найвищої жертви — захисту Батьківщини ціною власного життя та здоров'я, — не має ні політичного, ні морального права створювати умови, за яких цей громадянин може втратити економічне майбутнє, право на гідне працевлаштування та перспективу повноцінного життя у власній країні.

Більше того, подібна політика здатна породжувати небезпечне відчуття відчуження між державою та громадянином, який, повернувшись із війни, може поставити цілком закономірне питання: заради кого і заради чого він жертвував собою, якщо у післявоєнній Україні пріоритет отримує не власний народ, а дешевша зовнішня робоча сила?

Демпінг зарплат та ризик економіки дешевої праці

Не менш важливою є проблема потенційного демпінгу заробітних плат та поступового формування в Україні моделі економіки дешевої й залежної праці.

Для частини великого бізнесу трудовий мігрант нерідко виглядає «вигіднішим», оскільки він:

- є більш залежним від роботодавця;
- слабше соціально та юридично захищений;
- менш схильний до протесту й відстоювання своїх трудових прав;
- частіше погоджується на нижчу оплату праці та гірші умови роботи;
- залежить від документів, дозволу на перебування, посередників і самого роботодавця.

У результаті виникають ризики:

- штучного стримування рівня заробітних плат для громадян України;
- витіснення місцевих працівників із окремих секторів економіки;
- послаблення переговорних і соціальних позицій українського працівника;
- формування економіки дешевої праці замість економіки розвитку людського потенціалу;
- погіршення соціально-економічного становища українських громадян, особливо молоді, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб.

Небезпека полягає в тому, що держава може поступово перейти від моделі розвитку та підтримки українського людського потенціалу до моделі використання дешевшої, більш залежної та соціально вразливої зовнішньої робочої сили.

Подібна політика фактично створюватиме умови, за яких український громадянин у власній державі ризикуватиме втрачати конкурентні можливості на ринку праці, соціальні перспективи та впевненість у власному майбутньому.

Фактично йдеться про ризик формування в Україні моделі економіки дешевої та залежної праці замість моделі розвитку власного національного людського потенціалу.

Українське суспільство не може і не повинно допустити формування такої моделі соціально-економічного розвитку. Так само політична влада не повинна проводити політику, яка прямо чи опосередковано сприятиме заміщенню українського трудового потенціалу дешевшою зовнішньою робочою силою.

У довгостроковій перспективі це може призвести не лише до соціального напруження, але й до масштабних суспільних конфліктів, політичної дестабілізації, протестних настроїв та поглиблення недовіри громадян до державної влади.

Корупційний аспект проблеми

Масове та недостатньо контрольоване залучення іноземних трудових мігрантів також створює значні корупційні, криміногенні та управлінські ризики для держави.

Йдеться, зокрема, про:

- зловживання при оформленні дозволів на перебування та працевлаштування;
- формування посередницьких і напівлегальних схем ввезення робочої сили;
- тіньове працевлаштування;
- корупцію у міграційних, прикордонних та адміністративних процедурах;
- маніпуляції із заробітними платами та трудовими договорами;
- незаконні трудові практики й експлуатацію соціально вразливих працівників;
- використання нелегальної або напівлегальної праці в будівництві, логістиці, аграрному секторі та інших галузях;

- ухилення від сплати податків і соціальних внесків;
- можливе виникнення нових корупційних ризиків у діяльності окремих посадових осіб контролюючих, правоохоронних, прикордонних та міграційних органів;
- формування системи неформальних залежностей між посередниками, роботодавцями, чиновниками та тіньовими структурами;
- ризики використання нелегальних міграційних каналів та пов'язаних із ними кримінальних схем.

В умовах війни, високого рівня корупційних ризиків і недостатньої ефективності окремих державних інституцій це може сприяти формуванню нового масштабного тіньового сектору економіки, який функціонуватиме поза повноцінним державним і суспільним контролем.

Окрім цього, подібна політика може створювати додаткові соціально-економічні стимули для подальшої еміграції самих громадян України, насамперед української молоді, кваліфікованих працівників та молодих сімей, які в умовах конкуренції з дешевшою імпортованою робочою силою дедалі частіше шукатимуть стабільніші та справедливіші умови праці за межами власної держави.

У результаті виникає небезпечний замкнений цикл. Держава втрачає власний людський потенціал через еміграцію, значною мірою спричинену внутрішньою політикою самої держави, соціально-економічною нестабільністю, корупцією, низьким рівнем довіри до влади, відсутністю належних перспектив для молоді та недостатнім захистом прав і можливостей громадян України.

Водночас нестачу робочої сили намагаються компенсувати подальшим завезенням зовнішньої робочої сили, що у підсумку лише ще більше поглиблює демографічну, соціальну, економічну та суспільно-політичну кризу.

Європейський досвід: уроки, які Україна повинна врахувати

Країни Європейського Союзу протягом десятиліть проводили масштабну міграційну політику, намагаючись компенсувати дефіцит робочої сили та демографічне старіння населення.

Однак навіть сильні, заможні й інституційно розвинені європейські держави зіткнулися з низкою складних проблем, серед яких:

- труднощі інтеграції значної частини мігрантів у національні суспільства;
- формування ізольованих етнічних, мовних і соціальних анклавів;

- соціальна сегрегація — коли частина мігрантів фактично живе окремо від місцевого населення, слабко інтегрується у суспільство, не бере повноцінної участі у спільному громадському житті та поступово формує відокремлені соціальні й культурні середовища;
- конфлікти між окремими громадами;
- криза частини мультикультурних моделей;
- зростання соціальної напруги;
- додаткове навантаження на системи освіти, охорони здоров'я, житла, соціального забезпечення та правопорядку;
- цивілізаційні, культурні й релігійні непорозуміння в суспільствах, де не була забезпечена належна інтеграційна політика.

Окремо слід враховувати й санітарно-епідеміологічний аспект міграційних процесів. Йдеться не про стигматизацію іноземців, а про обов'язок держави забезпечувати належний медичний, санітарний і прикордонний контроль, особливо в умовах війни, перевантаженої системи охорони здоров'я та підвищених безпекових ризиків.

Інтеграція мігрантів потребує:

- значних фінансових ресурсів;
- сильної державної системи;
- ефективного правового й безпекового контролю;
- мовної адаптації;
- освітньої політики;
- соціальної інтеграції;
- прозорої міграційної політики;
- недопущення формування закритих анклавів;
- захисту національних прав та інтересів українського народу, зокрема природного й міжнародно визнаного права української нації на самовизначення, розвиток і утвердження власної суверенної національної держави.

Україна, яка веде смертельно небезпечну російсько-українську війну та переживає масштабну демографічну кризу, не повинна механічно копіювати найпроблемніші помилки європейської міграційної політики й переносити на власний ґрунт практики, які вже створили серйозні суспільні та безпекові виклики для багатьох європейських держав.

Іноземці можуть бути союзниками України — але не заміною українців

Україна вже має позитивний і гідний приклад міжнародної солідарності у боротьбі проти російської агресії.

Тисячі іноземних громадян добровільно допомагають Україні:

- у лавах Збройних Сил України та інших складових Сил оборони України;
- у сфері медицини та реабілітації;
- у волонтерській і гуманітарній діяльності;
- в оборонних виробництвах;
- у розмінуванні територій;
- у логістиці та технічному забезпеченні;
- у відбудові зруйнованої інфраструктури;
- у міжнародній інформаційній, фінансовій та дипломатичній підтримці України.

Саме такий підхід є конструктивним, справедливим і партнерським.

Іноземець, який добровільно допомагає Україні у захисті від російської агресії, підтримці українського народу та післявоєнній відбудові держави, є союзником України та українського народу.

Однак принципово інша ситуація виникає тоді, коли зовнішня трудова міграція починає розглядатися не як допоміжний або партнерський ресурс, а як системна дешевша заміна українському працівнику, українському ветерану, українській молоді та українському людському потенціалу загалом.

У такому випадку виникає загроза поступового витіснення громадян України з власного трудового, соціального та економічного простору, що неминуче породжуватиме соціальну напругу, недовіру до державної політики та кризу суспільної справедливості.

Саме тому Україні потрібна не політика заміщення українців іноземними трудовими мігрантами, а довгострокова державна політика повернення, збереження, підтримки та розвитку українського народу.

Держава повинна:

- стимулювати повернення українських біженців і трудових мігрантів;
- підтримувати народжуваність та українську сім’ю;
- забезпечувати доступне житло для громадян України;

- підтримувати молоді сім’ї та українську молодь;
- створювати комплексні державні програми для військовослужбовців, ветеранів та учасників російсько-української війни, членів їхніх родин, поранених та осіб з інвалідністю внаслідок війни;
- підтримувати українського працівника та український середній клас;
- стимулювати справедливу й конкурентну оплату праці;
- розвивати професійну, технічну та вищу освіту;
- підтримувати українське виробництво, підприємництво та сферу послуг;
- створювати нові робочі місця насамперед для громадян України;
- формувати умови, за яких українці бачитимуть власне майбутнє саме в Україні, а не за її межами.

Лише після реалізації системної державної політики збереження та підтримки власного народу можна обережно, контрольовано та виключно в інтересах України говорити про окремі форми міжнародного трудового співробітництва.

Висновки

Україна сьогодні бореться не лише за території, державний суверенітет і право українців жити у власній державі. Вона бореться за своє історичне, національне й гідне майбутнє.

Демографічна криза, війна, еміграція та виснаження людського потенціалу вже створюють реальну загрозу для довгострокового існування української нації у власній державі.

Саме тому будь-яка державна політика повинна виходити з головного принципу: пріоритетом України мають бути українці.

Робочі місця, економічна політика, післявоєнне відновлення, соціальна підтримка та стратегія розвитку держави мають працювати насамперед на:

- збереження українського народу та української ідентичності;
- повернення українців із-за кордону додому;
- підтримку українських сімей;
- захист військовослужбовців, ветеранів та учасників російсько-української війни, членів їхніх родин, поранених і родин загиблих Захисників і Захисниць України;
- підтримку, заохочення та розвиток української молоді;
- створення гідних умов праці й життя для громадян України;

- формування майбутнього України як суверенної національної держави українського народу.

Україна не має права виграти війну за територію, але програти майбутнє власної української політичної нації у своїй державі.

Майбутнє України неможливе без збереження українців на власній землі.